

ЖУЛИНСЬКИЙ

Микола Григорович – академік НАН України, академік-секретар Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України, директор Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України

ФУНДАТОР УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ КОМПАРАТИВІСТИКИ

До 90-річчя академіка НАН України
Д.С. Наливайка

6 листопада 2019 р. виповнюється 90 років видатному українському літературознавцю, фахівцю з порівняльного дослідження світової й української літератури, лауреату Національної премії України імені Тараса Шевченка (1999), заслуженому діячу науки і техніки України (2001), головному науковому співробітнику сектору компаративістики Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, доктору філологічних наук (1987), професору (1991), академіку НАН України (2012) Дмитру Сергійовичу Наливайку.

Видатний український учений-гуманітарист Дмитро Сергійович Наливайко є безперечно людиною, гідною великої поваги і шани. І не тільки тому, що ювіляр досяг поважного віку і не випрошує в долі для себе спокою і відпочинку, а передусім тому, що він і нині демонструє творчу активність і працелюбність. Давньоримський філософ і літератор Марк Туллій Ціцерон у своєму трактаті «Про старість» писав: «Короною старості є повага і шанобливість, яка надихає»¹.

Свою подвижницькою працею на ниві українського літературознавства, яка триває вже сім десятиліть, Дмитро Наливайко заслужив повагу і шанобливість уже тим, що підніс українське порівняльне літературознавство на європейський рівень наукового мислення. Вчений сміливо відкрив перед традиційним українським літературознавством масштабну перспективу збагачення та урізноманітнення методологічних підходів, вироблених і апробованих світовою компаративістикою, передусім американською, французькою, німецькою. І це він не лише лекційно пропагував, не лише утверджував власною науково-дослідницькою практикою в несприятливих умовах комуністичного режиму, а й здійснював і нині здійснює координацію діяльності українських компаративістських осередків.

Дмитро Сергійович Наливайко

¹ Ціцерон (Marcus Tullius Cicero). Про старість (De Senectute). Перекл. з лат. В. Литвинова. К.: Дніпро, 2018.

Свій науковий шлях Дмитро Наливайко, який народився 6 листопада 1929 р. в селищі міського типу Понорниця, нині Коропського району Чернігівської області, розпочав у Сумському педагогічному інституті, де навчався з 1949 по 1953 р. на історико-філологічному факультеті. І вже там, на студентських семінарах, у курсових роботах виявляв схильність до наукової діяльності, тож шлях у велику науку прокладався, на перший погляд, успішно. Працюючи за направленням учителем історії і російської мови та літератури в районному центрі Скала-Подільська Тернопільської області, він у 1954 р. вступає до аспірантури на кафедру зарубіжної літератури Ленінградського педагогічного інституту ім. О.І. Герцена. Для кандидатської дисертації аспірант Дмитро Наливайко обирає творчість Анатолія Франса, а саме відображення французької революції 1789–1794 рр. у творчості цього французького прозаїка-ерудита. Після завершення навчання в аспірантурі перед молодим науковцем відкрилися двері Ніжинського педагогічного інституту, в якому він, старший викладач, згодом доцент, розпочав викладати зарубіжну літературу.

Дмитро Наливайко своїми глибокими знаннями європейської і світової літератури, натхненною залюбленістю в літературу, в мистецтво слова, до речі, передусім українського образного слова, швидко завоював увагу і повагу студентства. На його лекції збігалися, як згадував потім талановитий письменник-шістдесятник Євген Гуцало, який навчався в той час у Ніжинському педінституті, студенти різних факультетів, бо молодий викладач із особливою читацькою увагою «занурювався» в «нову хвилю» як російської (Євген Євтушенко, Роберт Рождественський, Белла Ахмадуліна, Василь Белов, Валентин Распутін), так і української (Ліна Костенко, Дмитро Павличко, Іван Драч, Микола Вінграновський, Роман Іванчук, Володимир Дрозд) літератури. Студентська молодь спрагло сприймала відверті лекційні роздуми викладача-зарубіжника про стан української мови і культури в радянській Україні, про розвиток європейських літератур у типологічному порівнянні з розвитком літе-

ратури і культури в СРСР, що не могло не викликати прицільної уваги до його особи з боку радянських спецслужб.

Дмитру Наливайку, який успішно захистив кандидатську дисертацію в 1960 р., почастило зайняти в 1971 р. посаду доцента кафедри російської і зарубіжної літератури Київського педагогічного інституту ім. О.М. Горького, в якому він пропрацював майже десять років. Цей період у житті й науковій творчості Дмитра Наливайка відзначився як особливою творчою продуктивністю, так і драматичними колізіями, зумовленими його національно свідомою, патріотичною позицією, яка виразно проглядалася в його лекціях, рецензіях, статтях. Далеко не все, що з'являлося з-під пера Дмитра Сергійовича, потрапляло до читача. Так, дослідження «З історії літературних зв'язків ХІХ століття» 1973 р. так і не побачило тоді світ — цензура зняла з набору цю працю у двох видавництвах. За наказом пильної компартійної влади в 1975 р. було розсипано набір фундаментального дослідження «Українсько-західноєвропейські зв'язки ХVІ–ХVІІ ст.». Певною моральною компенсацією в нелегкі для нього часи періоду 1971–1978 рр. були публікації статей у журналі «Всесвіт», головним редактором якого був Дмитро Павличко, який зізнався згодом: «...Я себе вважаю учнем, учнем Дмитра Наливайка... Продовжуючи друкувати його статті у «Всесвіті», я постійно відчував, як я виростаю...». У 1970-ті роки Дмитро Наливайко надрукував у «Всесвіті» 17 статей, присвячених не тільки творчості зарубіжних письменників, таких як Райнер Марія Рільке, Фрідріх Гельдерлін, Проспер Меріме, Генріх Гейне, Георг Тракль, Герман Гессе, Сен-Жон Перс, Гуго Гартунг, Віктор Гюго, а й перекладацькій діяльності Василя Стуса, проблеми українського і західноєвропейського бароко, Києво-Могилянській академії в контексті європейського відродження та ін.

Дмитро Наливайко у своїх науково-дослідницьких пошуках (а вчений з особливою ретельністю вивчає європейські першоджерела і вітчизняні, українські, передусім періоду Київської Русі та середніх віків) зосереджується

на проблемі «Україна і Західна Європа. Літературні та культурні зв'язки від доби Ренесансу і до XIX століття». У 70–80-ті роки XX ст. вчений друкує ряд статей, присвячених Запорозькій Січі у західноєвропейських літературних пам'ятках, зокрема, такі як «Західноєвропейські автори кінця XVI – початку XVII ст. про роль українських козаків у боротьбі з турецькою агресією», «Запорожці в Західній Європі», «Західноєвропейські історико-літературні джерела про Визвольну війну українського народу 1648–1654 рр.», «Відгомін боротьби українських козаків з шляхетсько-католицькою експансією наприкінці XVI і в першій половині XVII ст. у Західній Європі» та ряд інших.

У 1982 р. Дмитро Наливайко переходить на роботу до Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка. Його науковий авторитет невпинно зростає. Як учений професор Наливайко зацікавив видатного українського літературознавця, дослідника німецькомовних літератур Дмитра Затонського, який очолював в Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка АН УРСР відділ світової літератури. Його зусилля запросили на роботу у свій відділ Дмитра Наливайка, який відзначався широтою наукових інтересів, ерудицією, нахилом до теоретичного витлумачення історико-літературних явищ, не увінчалися успіхом. Тодішній директор інституту М.З. Шамота не давав на це згоди, бо отримав категоричне «ні» від КДБ УРСР та відділу науки ЦК Компартії України. Я це достеменно знаю, бо працював тоді вченим секретарем Інституту і був присутнім під час телефонної розмови директора Миколи Шамоти з тодішнім завідувачем сектору відділу науки ЦК Іваном Курасом.

Дмитро Затонський робив кілька спроб запросити Дмитра Наливайка на роботу до Інституту, але кадебістське табу не залишало жодних шансів для його переходу в академічну устанovu. Та Дмитро Наливайко залишався відданою науці людиною і далі принципово слідував за компасом істини шляхом осмислення чи не головної для нього на той час наукової проблеми — рецепції України в Західній Європі XI–XVIII ст. Учений розглядає цю проблему під

кутом зору історичної неперервності пізнання європейським світом національного образу українського народу, його історії, культури, життя. Наливайку належить пальма першості у висвітленні різних за змістом і характером етапів та періодів тисячолітньої історії українського народу та її сприйняття «очима Заходу». Дослідник аргументовано, залучаючи величезну кількість західноєвропейських джерел Середньовіччя і раннього Нового часу, доводить, що з часів Київської Русі, тобто з XI–XII ст., Україна визначалася як європейська держава, а її література, мистецтво, культура були інтегровані в культуру європейського середньовіччя. Дмитро Наливайко робить особливий акцент на участі Київської держави в політичному житті тогочасної Європи. Проаналізувавши різноманітні пам'ятки — історичні хроніки, літературні твори (здається, вчений не оминув жодної пам'ятки західноєвропейської україніки), Дмитро Наливайко стверджує, «що у свідомості європейців XI–XII ст. вона (Київська держава. — М.Ж.) існувала як етнополітичне утворення, включене в систему європейських реальностей і відносин»².

Ця думка утвердилася у свідомості дослідника тоді, коли він заглибився у величезний масив європейської літератури про Україну й про козацтво, різноманітної за змістом і жанровими ознаками. Запорозька Січ як оплот визвольних змагань українського народу, козацтво як центральне явище історії України XVI–XVIII ст. привертало увагу Західної Європи, яка перебувала в постійній тривозі і в сподіванні на допомогу в боротьбі проти експансії Османської імперії. Українське козацтво своєю запеклою боротьбою проти турків і татар переконало Європу, що воно є потужною військово-політичною силою на Європейському Сході. Дмитро Наливайко сумлінно опрацював і ввів у науковий обіг жанрово різноманітну західноєвропейську літературу: щоденники, описи подорожей, мемуари, листи, історичні, публіцистичні й художні твори, воєнні реляції, «козацькі літописи» та

² Дмитро Наливайко. *Очима Заходу. Рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст.* К.: Основи. 1998.

компіляції з них. Джерельна база історії України максимально «вичерпана» дослідником під кутом зору зіставлення із західноєвропейськими судженнями, враженнями, висновками про Україну, козацтво, Запорозьку Січ.

Зрозуміло, чому в умовах ідеологічно прицільної уваги до лекційної та творчої діяльності Д.С. Наливайка (а дослідження теми «Запорозька Січ у західноєвропейських літературних пам'ятках» розпочато було ще у другій половині 60-х років ХХ ст.) опублікувати монографію було неможливо. А якщо ще зважити на те, що вчений опрацював матеріали доби гетьмана Івана Мазепи і замірявся цей період національної історії об'єктивно висвітлити, надій на повноцінне оприявлення свого дослідження не було зовсім.

Але Дмитро Наливайко продовжував окремі розділи все ж таки просувати в друк — публікувати в наукових часописах і збірниках. Та навіть його розвідки про українське бароко як художньо-літературний напрям у літературі й мистецтві України важко пробивалися крізь цензуру. Лише в 1988 р. вдалося опублікувати монографію «Спільність і своєрідність. Українська література в контексті європейського літературного процесу», а присвячена героїчній історії козацької християнської республіки — Запорозької Січі, відображеній у західноєвропейських джерелах, історіографії та літературі XVI–XIX ст., книжка під назвою «Козацька християнська республіка» з'явилася друком лише в 1992 р. Правда, Наливайко раніше опублікував, образно кажучи, ідеологічно «нейтральні» літературні портрети «Віктор Гюго. Життя і творчість» (1976), «Оноре Бальзак. Життя і творчість» (1985), двотомну історико-теоретичну монографію «Мистецтво: напрями, течії, стилі» (т. 1, 1981; т. 2, 1985), яка стала основою його докторської дисертації.

Пам'ятаючи про ту драматичну колізію, яка склалася ще на початку 70-х років з підготовленою до захисту докторською дисертацією, присвяченою українсько-західноєвропейським культурним зв'язкам у XI–XVIII ст., що її «успішно» «зарізали» в 1973 р. тут, в Україні, Дмитро Наливайко за порадою та сприяння

академіка НАН України Д.В. Затонського подає її до захисту в Московський державний університет і у 1987 р. блискуче захищає.

Автор змістовних і концептуальних статей про класиків світового письменства — Анатолія Франса, Оноре де Бальзака, Йоганна-Вольфганга фон Гете, Вільяма Шекспіра, Шарля Бодлера, Райнера Марія Рільке, Гійома Аполлінера, Альбера Камю, Томаса Манна, Кнута Гамсуна, глибоких, теоретично новаторських розвідок з типології літературних жанрів і стилів, імагології в 1994 р. займає посаду професора Національного університету «Києво-Могилянська академія». З тієї пори свою наукову увагу він переважно зосереджує на дослідженні теорії, історії літератури та компаративістики. Та для вченого-компаративіста «мова фактів» — свідчення західноєвропейських та українських істориків, літераторів, мандрівників, хроністів, очевидців, «людей практики» — залишається провідним методологічним принципом, який дозволяє йому досліджувати національну літературу і культуру в безпосередньому зв'язку з рухом європейської історії і думки, зі зміною ідейних течій і культурних епох.

У 1998 р. виходить у світ фундаментальне дослідження професора Д.С. Наливайка «Очіма Заходу. Рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст.», за яке того ж самого року вченого було удостоєно Національної премії України імені Тараса Шевченка. Відомо, що ще на початку 70-х років Дмитро Наливайко подав до видавництва «Наукова думка» рукопис цієї праці, який пройшов успішне рецензування, здійснювалася редакційна підготовка до друку, але «зверху» надійшла категорична вказівка: не друкувати!

Дев'яності роки для Дмитра Наливайка були особливо плідними. Він активно співпрацює з Інститутом літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. Досить згадати збірник статей, у якому розглядалися питання, пов'язані з розвитком української літератури XIV–XVIII ст. під кутом зору проникнення, засвоєння і функціонування гуманістичних ідей Західної Європи. У цьому виданні «Європейське Відродження та українська література XIV–XVIII ст.» (1993),

яке було рекомендовано до друку вченою радою Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка АН України, заглавною статтею є дослідження Дмитра Наливайка «Україна в рецепції західних гуманістів XV–XVI ст.».

Деякий час Д.С. Наливайко поєднує викладання в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» з науковою роботою в Інституті літератури, а з 2002 р. повністю переходить на роботу в цю академічну установу. Цього самого року він ініціює створення відділу літературної компаративістики, внесення порівняльного літературознавства до переліку спеціальностей, з яких можуть (а невдовзі вже й починають) захищатися дисертації, започатковує видання «Літературна компаративістика», в якому публікувалися матеріали проведених відділом компаративістики наукових конференцій.

Та головне завдання, яке перед собою поставив Дмитро Наливайко на порозі XXI ст., полягало в дослідженні літератури в системі мистецтв та інших видів духовно-творчої діяльності, у взаємопов'язаності та взаємодії з ними. Теоретичне осмислення вченим руху української літератури в силовому полі європейського літературного процесу дозволило виявити спільні глибинні закономірності й архетипні структури, відкрити естетичну своєрідність національної літератури та її внесок у світову літературну систему. Так, у нових книгах «Теорія літератури й компаративістика» (2006), «Компаративістика й історія літератури» (2007) він обґрунтовує свій погляд із історії і теорії літератури, основних літературознавчих дисциплін. Залежно від об'єктів вивчення компаративістика, вважає вчений, поділяється на два основних види: дослідження конкретних генетико-контактних зв'язків і виявлення типологічних семантико-структурних спільностей та відмінностей.

Значну увагу приділив Дмитро Наливайко проблемі української літератури й художніх систем європейської літератури від ренесансу до модернізму, її розвитку в контексті цих систем. Окреме дослідження вчений присвятив творчості Тараса Шевченка, стилю його поезій і міжнародному контексту. До речі,

ще на зорі своєї науково-дослідницької діяльності Дмитро Наливайко звертався до постаті Шевченка. Так, у 1964 р. він опублікував статтю «Шевченко у французькій критиці кінця XIX — початку XX ст.», в наступному 1965 р. — «Україна у Бальзака», «К.Е. Француз про Шевченка», в 1966 р. — «Шевченко в Німеччині й країнах німецької мови (кінець XIX — початок XX ст.)», згодом друкує ряд праць, присвячених типологічному співвідношенню творчості Т.Г. Шевченка з французькою літературою та іншими зарубіжними літературами. І ось, сподіваємося, цього року побачить світ його ґрунтовна праця, якою вчений підсумував багаторічне своє дослідження творчості Тараса Шевченка в типологічному зіставленні з європейською літературою, передусім у контексті європейського романтизму.

Чимало класичних текстів світової, переважно європейської літератури прийшло до читача українською мовою з ґрунтовними вступними статтями, післямовама і науковими коментарями Д.С. Наливайка. Це — шеститомне видання творів Вільяма Шекспіра (1984–1986), десяти томне — Оноре де Бальзака (1989–1991), романи і драми Віктора Гюґо, Стендаля, Марселя Пруста. З 2001 р. Д.С. Наливайко здійснював велику роботу як голова редакційної колегії багатотомної книжкової серії «Бібліотека світової літератури» — спільного проекту Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України і видавництва «Фоліо».

Дійсний член НАН України Дмитро Сергійович Наливайко утверджує на високому науковому рівні нові актуальні напрями сучасного літературознавства, передусім компаративістики, відкриває нові горизонти й орієнтири дослідницького пошуку, тому віриться, що перед невтомним ученим, великим подвижником на ниві національної освіти, літератури і культури відкриваються нові обрії творчих звершень.

Сподіваємося, що ще довго й плідно буде наш ювіляр утішатися улюбленою працею і оцінювати, як закликав римський філософ і письменник Луцій Анней Сенека, своє життя, як дорогоцінну річ, не протяжністю, а вагою: «Вимірймо його ділами, а не часом».